LATINSKÉ SLOVNÍKY A PŘÍRUČKY BENEDIKTINSKÉ KLÁŠTERNÍ KNIHOVNY V RAJHRADĚ

Martina Smolová

Abstrakt: Příspěvek se zabývá latinskými jazykovými slovníky a příručkami, které byly zkatalogizovány v rámci projektu ***NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén***.

Klíčová slova: Jazykové slovníky, gramatické příručky, latina, němčina, biblická řečtina a hebrejština.

V rámci právě probíhajícího projektu ***NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén*** byla v loňském roce zkatalogizována část benediktinské klášterní knihovny, která mimo jiné obsahovala také regály označené písmennou signaturou A, B, Q a S. Takto označené knihy rajhradské knihovny se převážně zabývají biblistikou, patristikou a rovněž teologií, tedy obory, pro jejichž studium jsou jazykové příručky a slovníky čirou nezbytností.

Z rajhradské klášterní knihovny bylo prozatím zkatalogizováno sedm latinských slovníkových děl celkem ve třinácti svazcích, které se navzájem liší nejen lexikálně ale také svým tematickým zaměřením. V našem případě byla do této skupiny začleněna nejen taková díla, která zpracovávají latinskou lexikální náplň, ale i taková, která jsou latinským jazykem sepsána. V rajhradské knihovně byly slovníkové svazky a jazykové gramatické příručky přičleněny dle svého tematického zaměření.

Ke knižním svazkům zaměřeným na biblistiku byla rajhradskými knihovníky osmnáctého století přičleněna tematicky příhodná slovníková díla, která se lexikálně zcela zaměřují na studia Starého a Nového zákona. Prvním z těchto děl je trilingvní slovník, známý pod nezkráceným titulem *Novum Lexicon Hebraeo-Germano-Latinum, quo omnia verba Codicis Sacri Veteris Testamenti atque nomina appelativa eaque ad suas semper origenes relata exhibentur*, který byl vydán Wirsumovou tiskařskou dílnou roku 1754.[1] Tento výjimečný, latinsky psaný slovník se lexikologicky zaměřuje na oblast starozákonní hebrejštiny, k jejímž výrazovým prostředkům přičleňuje příhodné německé a latinské ekvivalenty. Za autora tohoto díla lze pravděpodobně považovat profesora filozofie, řečtiny a orientalistiky v Tübingenu Johanna Christiana Klemma, který rovněž napsal knihu *Criticae Sacrae, Census literalis incomplexi Codicis Hebraei Veteris Testamenti*, na kterou *Novum Lexicon* volně navazuje.

Následující knižní titul *Novvm Lexicon Graeco-Latinvm in Novvm Testamentvm*, sestavený německým protestantským teologem Johannem Friedrichem Schleusnerem, byl vydán na konci osmnáctého století.[2] Slovník dosáhl v následujících desetiletích velké obliby a na počátku devatenáctého století byl vytištěn ve Weidmannově dílně v Lipsku ještě třikrát, tj. v letech 1801, 1808 a 1819. V rajhradské klášterní knihovně se nalézá třetí editované vydání z roku 1808. Tento slovník nevelkého formátu byl koncipován do dvou svazků, které z hlediska slovní náplně přibližují novozákonní řečtinu a k ní adekvátní latinské ekvivalenty.

Poslední ze slovníkových svazků lexikálně zaměřených na biblistiku vyšel v roce 1831

1 *Novum Lexicon Hebraeo-Germano-Latinum, quo omnia verba codicis sacri Veteris Testamenti atque nomina appelativa eaque ad suas semper origenes relata exhibentur.* Carols-Ruhae: ex officina Wirsumiana, 1754.

2 SCHLEVSNER, J. F. *Novvm Lexicon Graeco-Latinvm in Novvm Testamentvm. Tomvs Primvs-Secvndvs.* Lipsiae: in Libraria Weidmannia, MDCCCVIII.

v Mnichově a nese titul *Lexicon manuale Hebraico-Latinum et Chaldaeo-Biblicum*.[3] Toto latinské dílo sestavil německý teolog a řádný profesor na mnichovské univerzitě Johann Evangelist Stadler, za jehož nejvýznamnější a současně nejznámější práci bývají považovány dva svazky publikace *Vollständige Heiligenlexikon*.

K tematické skupině patristických knih byl přičleněn třísvazkový lexikálně řecký slovník *Lexikon Hebraicum et Chaldaico-Biblicum Ordine Alphabetico ad usum Colegii Urbani De Propaganda Fide In tres Partes divisum*, který, jak samotný titul napovídá, vzešel z potřeb kolegia De propaganda fide.[4] Slovník vypracoval kněz a současně grecista a hebraista Jean Bouget. Rajhradský exemplář vyšel roku 1737 z římské dílny Hieronyma Mainharda. Z dalších autorových děl lze zmínit také *Grammaticae Hebraeae rudimenta* z roku 1717 a samostatný slovník hebrejštiny, který roku 1737 vyšel pod titulem *Lexicon Hebraicum*.

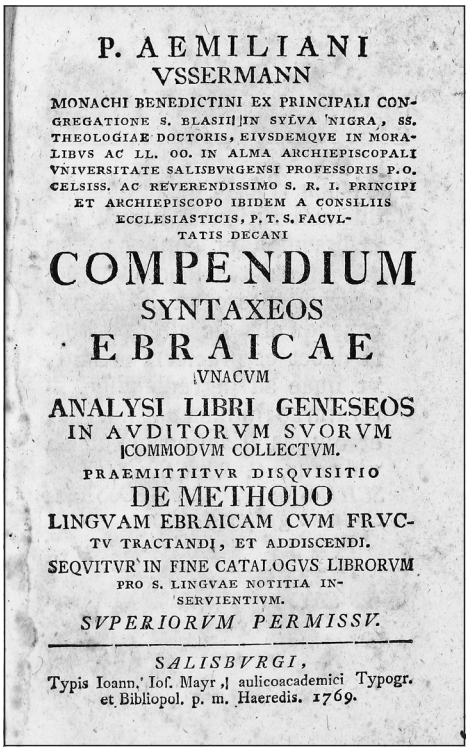
P. AEMILIANI
VSSERMANN
MONACHI BENEDICTINI EX PRINCIPALI CONGREGATIONE S. BLASII IN SYLVA NIGRA, SS. THEOLOGIAE DOCTORIS, EIVSDEMQVE IN MORALIBVS AC LL. OO. IN ALMA ARCHIEPISCOPALI VNIVERSITATE SALISBVRGENSI PROFESSORIS P. O. CELSISS. AC REVERENDISSIMO S. R. I. PRINCIPI ET ARCHIEPISCOPO IBIDEM A CONSILIIS ECCLESIASTICIS, P. T. S. FACVLTATIS DECANI
COMPENDIUM
SYNTAXEOS
EBRAICAE
VNACVM
ANALYSI LIBRI GENESEOS
IN AVDITORVM SVORVM
COMMODVM COLLECTVM.
PRAEMITTITVR DISQVISITIO
DE METHODO
LINGVAM EBRAICAM CVM FRVCTV TRACTANDI, ET ADDISCENDI.
SEQVITVR IN FINE CATALOGVS LIBRORVM PRO S. LINGVAE NOTITIA INSERVIENTIVM.
SVPERIORVM PERMISSV.
SALISBVRGI,
Typis Ioann. Ios. Mayr, aulicoacademici Typogr. et Bibliopol. p. m. Haeredis. 1769.

Obrázek č. 1: Titulní list knihy Lexicon Tripartitum...

Nejen teologickou lexikální náplň přináší zcela výjimečný trilingvní slovník *Lexicon Tripartitum Oder Teutsch- Lateinisch- und Böhmisches Wörter-Buch*,[5] který obsahuje německo-latinsko-českou a v případě rajhradské knihovny už jen jednu, ale za to velice zajímavou a značně rozsáhlou část, a sice latinsko-německo-českou. Dvousloupcově tištěný slovník byl vydán českým tiskařem působícím na Starém Městě Pražském Kašparem Zachariášem Vusínem. *Lexicon Tripartitum* se těšil velkému zájmu a proto byl vydáván opakovaně, a to celkem třikrát: poprvé ve třísvazkové podobě v letech 1700–1706, podruhé v letech 1722–1729 a konečně potřetí a naposledy roku 1742. Slovník obsahuje několik málo neologismů, které slouží jako ekvivalenty českých hesel.[6] V klášterní knihovně se nachází třetí vydání, u kterého se nedochovala původní vazba a současně ani třetí část slovníku.

Poslední zmiňovaný regál sdružuje knižní publikace různého tematického obsahu včetně několika latinských slovníkových svazků a příruček. Jedním ze dvou lexikologických děl je *Handwörterbuch der lateinischen Sprache* od Reinholda Klotze, klasického filologa působí-

3 STADLER, J. E. *Lexicon manuale Herbraico-Latinum et Chaldaeo-Biblicum, quod in usum et favorem studio linguae sanctae incumbentium*. Monachii: in Libraria scholarum Regia, MDCCCXXXI.

4 BOUGET, J. *Lexicon Hebraicum et Chaldaico-Biblicum Ordine Alphabetico ad usum Collegii Urbani De Propaganda Fide In tres partes divisum. Pars Prima-Pars Tertia.* Romae: Typis, & sumptibus Hieronymi Mainardi Impressoris Cameralis, MDCCXXXVII.

5 WUSSIN, C. Z. *Lexicon Tripartitum, Oder Teutsch-Lateinisch- und Böhmisches Wörter-Buch: In welchem nicht allein die allgemeine Wörter zu finden, sondern auch allerhand Länder, Königreiche, und Städte, unterschiedliche Kräuter, Bäume, und Blumen, wie auch bey Gericht übliche Reden mit eingeführet seynd.* Prag: In Verlegung Caspar Zacharias Wussin und Cornelius Peter Werne Buchhändler, 1742.

6 HLADKÁ, Z. České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku, I. *Naše řeč* [online]. 2005, roč. 88, č. 3 [cit. 2013-09-25]. Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7835

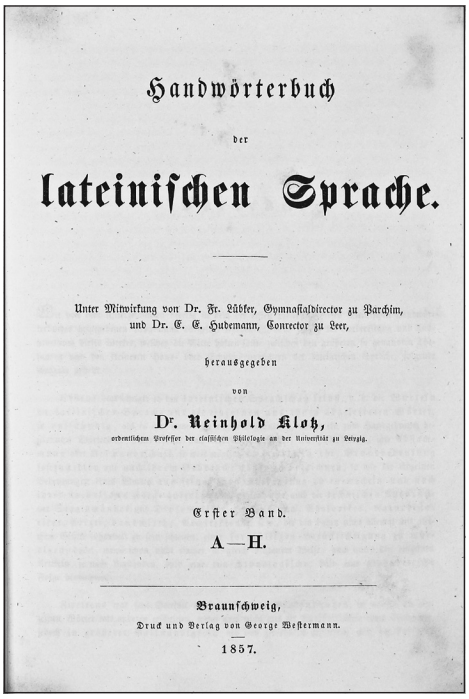

Handwörterbuch

der

lateinischen Sprache.

Unter Mitwirkung von Dr. Fr. Lübker, Gymnasialdirector zu Parchim, und Dr. C. E. Hudemann, Conrector zu Leer,

herausgegeben

von

Dr. Reinhold Klotz,

ordentlichem Professor der classischen Philologie an der Universität zu Leipzig.

Erster Band.

A — H.

Braunschweig,

Druck und Verlag von George Westermann.

1857.

Obrázek č. 2: Titulní list knihy Handwärterbuch der lateinischen Sprache.

Obrázek č. 3: Personifikace Gramatiky. Virgil Solis 1530–1562.

cího na univerzitě v Lipsku.[7] Tato publikace vyšla v nakladatelství Georga Westermanna v Braunschweigu v roce 1857. Klotzův slovník byl původně koncipován do dvou svazků členěných dle abecedních hesel A–H a I–Z, v našem případě byl slovník při vazbě rozdělen do svazků čtyř. Lexikální zaměření slovníku vypovídá o jeho užití při školských překladech. *Handwörterbuch* sám o sobě je již slovníkem moderního typu, který přináší podobu jednotlivých hesel s přičleněním jednotlivých slov k příslušným deklinacím a konjugacím. Slovníková hesla tištěná ve dvou sloupcích graficky rozlišují mezi latinským a německým editorským textem. Klotz rovněž reflektoval možný starořecký původ jednotlivých slov a původní řecké termíny uváděl v alfabetě pomocí kulatých závorek.

Posledním primárně slovníkovým dílem je latinský slovník *Vocabularium Graeco-Latinum cum duplici appendice, brevis grammaticae Graecae* od benediktinského mnicha působícího ve Vídni Edmunda Goetze.[8] Tento slovník je rozšířen o dvě latinsky sepsané přílohy, které se věnují staré řečtině také z hlediska morfologického a syntaktického.

Následují již zmiňované příručky, které se zabývají jazykem z hlediska gramatického a někdy také syntaktického. Personifikovanou Gramatiku, náležící k septem artes liberales,

7 KLOTZ, R. *Handwörterbuch der Lateinischen Sprache. Erster Band A.-H.* Braunschweig: Druck und Verlag von George Westermann. 1857; KLOTZ, R. *Handwörterbuch der Lateinischen Sprache. Zweiter Band I.-Z.* Braunschweig: Druck und Verlag von George Westermann. 1857.

8 GOETZ, E. *Vocabularium Graeco-Latinum cum duplici appendice, brevis grammaticae Graecae Sectioni I.* Wiennae: In Libraria J. B. Wallishausser, 1826.

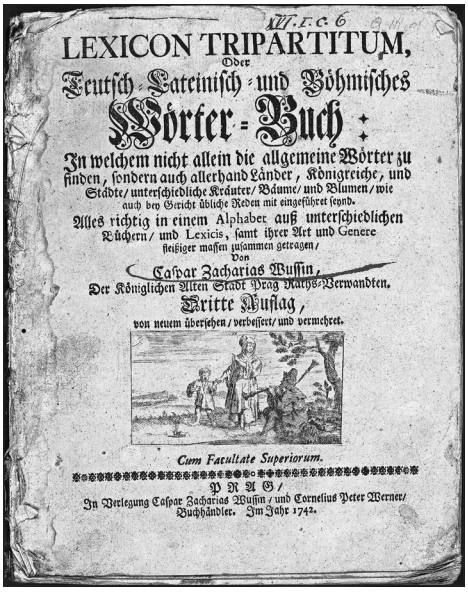
XV. E. c. 6

LEXICON TRIPARTITUM,
Oder
Teutsch-Lateinisch-und Böhmisches
Wörter-Buch
In welchem nicht allein die allgemeine Wörter zu finden, sondern auch allerhand Länder, Königreiche, und Städte/ unterschiedliche Kräuter/ Bäume/ und Blumen/ wie auch bey Gericht übliche Reden mit eingeführet seynd.
Alles richtig in einem Alphabet auß unterschiedlichen Büchern/ und Lexicis, samt ihrer Art und Genere fleißiger massen zusammen getragen/
Von
Caspar Zacharias Wussin,
Der Königlichen Alten Stadt Prag Raths-Verwandten.
Dritte Auflag,
von neuem übersehen/ verbessert/ und vermehret.

Cum Facultate Superiorum.
PRAG/
In Verlegung Caspar Zacharias Wussin/ und Cornelius Peter Werner/ Buchhändler. Im Jahr 1742.

Obrázek č. 4: Titulní list knihy Compendium syntaxeos Ebraicae...

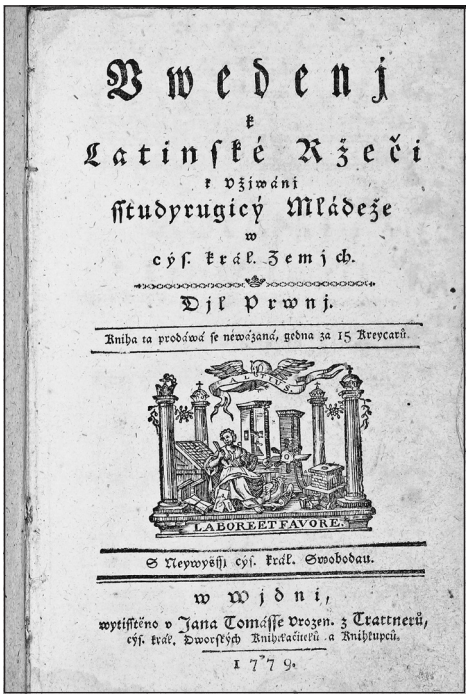
Wwedenj
k
Latinské Rzeči
k vžjwáni
sstudyrugicý Mládeže
w
cýs. král. Zemjch.
Djl Prwnj.
Kniha ta prodáwá se newázaná, gedna za 15 Kreycarů.
LABORET FAVORE.
S Nejwyššj cýs. král. Swobodau.
w Wjdni,
wytisstěno v Jana Tomásse Vrozen. z Trattnerů,
cýs. král. Dworských Knihtlačitelů a Knihkupců.
1779.

Obrázek č. 5: Titulní list knihy Vwedenj k Latinské Rzeči...

velice působivě popsal Martialis.[9] V jeho podání se jedná o ženu, která k zušlechťování hrubých a dosud nezkušených žákovských jazýčků používá nejprve nožík a následně k dosažení vybroušenosti jazyka také pilník. Za takovéto prostředky k vybroušení jazyka sloužilo rajhradským mnichům celkem osm jazykových příruček, které se věnují jazykům po morfologické a rovněž také po syntaktické stránce.

K biblistickým knihám byla přičleněna pouze jedna jazyková příručka. Jedná se o latinsky sepsané pojednání o hebrejské syntaxi, které vyšlo v salcburské dílně Johanna Josepha Mayera v roce 1769 pod titulem *Compendium syntaxeos Ebraicae vnacvm Analysi Libri Geneseos*.[10] Toto dílo sepsal benediktin působící na salcburské univerzitě Emilian Ussermann jako příručku pro své posluchače, zaměřenou na hebrejský jazyk a jeho překlady.

Patristický regál ve svých policích ukrývá další publikaci. Tato kniha vyšla z vídeňské dílny Jana Tomáše Trattnera roku 1779 a ve zkoumané klášterní knihovně se dochoval pouze první díl, známý pod titulem *Vwedenj k Latinské Rzeči k Vžívání sstudugicý Mládeže w cýs. král. Zemjch*.[11] Jedná se o zcela jedinečnou učebnici latinského jazyka, která se dělí na tři základní části, z nichž

9 „Protulit quoque limam quandam artificialiter expolitam, quae octo partibus auratis velut diversis nexionibus interstincta vibrabat, ex qua scabros dentes vituliginesque linguarum et sordes, quas in Soloe quadam civitate contraxerant, levi sensism attritione purgabat." CAPELLA, M. *De nvptiis Philologiae et Mercvrii, ed.* Ed. Willis, J. Leipzig: J.G. Teubner, 1983, III. 226.; Personifikace Gramatiky, *obr. č. 3*. Dostupná také na: http://avangardi.blog.bg/izkustvo/2010/02/03/sedemte-svobodni-izkustva-the-seven-liberal-arts.485809

10 VSSERMANN, A. *Compendium syntaxeos Ebraicae vnacvm analysi libri geneseos in avditorvm svorvm commodvm collectv. Praemittitvr disqvisitio De Methodo linqvam Ebraicam cvm frvctv tractandi, et addiscendi*. Salisbvrgi: Typis Joann. Jos. Mayr. aulicoacademisi Typogr. et Bibliopol. p.m. Haeredis, 1769.

11 *Vwedenj k Latinské Rzeči k Vžíwání sstudyrugicý Mládeže w cýs. král. Zemích. Díl Prwnj. W Wjdni: wytissteno v Jana Tomásse Vrozen. z Trattnerů. cýs. král*. Dworských Knihtlačitelů a Knihkupců, 1779.

první se zabývá latinským „mluwovčením“, „wlastnoslowností“ a „slowspogowáním“. Po gramatické části následuje procvičování jazyka za pomoci tzv. školských autorů, z jejichž děl byly vybrány ke zdůraznění látky výkladu příhodné pasáže, které se ve své náročnosti stupňují. Na samotný konec autor žáku usnadnil překlady za pomoci latinsko-českého slovníčku, jehož lexikální náplň z předcházejících latinských textů vychází. Další zajímavostí této knihy je slovníček pojmů českého soudobého názvosloví s odpovídajícími latinskými ekvivalenty.

V teologickém regálu můžeme nalézt pražský jezuitský tisk z roku 1764 nazvaný *Kurze Einleitung zur Lateinische Sprache*.[12] Tato gramatická příručka je opět doplněná o *Sententia variorum* a *Exempla latinitatis*.

Poslední skupinka gramatických příruček obsahuje čtyři knihy. První z nich plným názvem *Lateinisches Lesebüchlein für die unteren Gymnasialklassen, mit beständiger Hinweisumg auf Krebs lateinische Schulgrammatik*[13] byla sestavena jako určité doplnění šestého vydání Krebsovy gramatiky. Brožurka obsahuje stručné dějiny antického Říma od Aenea až po Caesara a Kleopatru. Druhá kapitola knihy přináší dějiny římského království, které jsou vlastně pouhým stručným výtahem z Liviova spisu *Ab Urbe Condita*, následující poslední kapitola přináší vybrané pasáže z Ciceronových řečí, které jsou doplněny odkazy na příslušné spisy. Obě kapitoly sestavené z děl římských autorů obsahují také odkazy na jednotlivé paragrafy Krebsovy gramatiky, kde jsou příslušné jevy probírány.

Předposledním svazkem zkatalogizované části rajhradské knihovny je titul *Praktische lateinische Grammatik* od Johanna Valentina Meidingera.[14] Tato kniha byla rozčleněna do dvou kapitol. První z nich se zaměřuje na morfologii od deklinace substantiv po slovesné konjugace a nepravidelná slovesa. Dále se kapitola zaměřuje na slovní druhy neohebné. Druhá kapitola se zaměřuje na pádovou a větnou syntax a dále na rozdílnosti německého a latinského jazyka. Na konec knihy autor vložil cvičení na latinské překlady.

Kniha Johanna Michaela Sailera známá pod titulem *Sprüche der Weisen, deutsch und latein: zur Uebung der Studierenden in Sprach- und Sach- kenntnissen* představuje v rajhradské klášterní knihovně zcela ojedinělý typ jazykové příručky.[15] Toto dílo přináší latinské výroky a současně s nimi uvádí jejich idiomatický zrcadlový německý překlad. Sailerovo dílo se sestává ze čtyř samostatných kapitol, které označují velká tiskací písmena A–D. První část čerpá z knihy aforismů i biblických citátů sepsané roku 1561 Janem Anisiem. Části B a C přinášejí okřídlená slova klasických autorů, která sestavil a roku 1556 nechal vydat Joannes Ludovicus Vives. Poslední část byla sestavena z díla biskupa Martina Bracarense, které bylo vydáno roku 1639.

Tento příspěvek nepodchycuje zkoumaný materiál v celé šíři, ale alespoň umožňuje vytvoření rámcové představy o jazykových slovnících a gramatických příručkách ve sbírkách Benediktinského kláštera v Rajhradě, které jsou velice důležité nejen pro zmiňované oblasti výzkumu, ale také sehrály podstatnou roli v dějinách školství a latinské filologie.

12 *Lateinischen Lesebüchlein für die unteren Gymnasialklassen, mit beständiger Hinweisung auf Krebs lateinische Schulgrammatik*. Giessen: Druck und Verlag von Georg Friedrich Heyer, Vater. 1834.

13 *Kurze Einleitung zur Lateinischen Sprache mit einigen aus der Deutschen Sprachlehre beygesetzten Anmerkungen, zum Gebrauche der offentlichen Schulen auf allerhöchsten Befehl augefertiget. Erster Theil.* Prag: Gedruckt in Collegio Soc. JESU bey St. Clement durch Johann Georg Schneiden, Factorn, 1764.

14 MEIDINGER, J. V. *Praktische lateinische Grammatik, wodurch man die lateinische Sprache auf eine neue und sehr Lecihte Art in kurzer Zeit gründlich erlernen kann.* Leipzig: in der Sommerschen Buchhandlung, 1799.

15 SAILER, J. M. *Sprüche der Weisen, deutsch und latein: zur Uebung der Studierenden in Sprach- und Sach-Kenntnissen*. 1795.

LATIN LEXIKONS AND GRAMMATICAL HANDBOOKS IN BENEDICTINE MONASTIC LIBRARY IN RAJHRAD

Summary: This article devotes attention to latin lexicons and grammatical handboks, which were catalogued in pursuance of ***NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén***. On the Library of Rajhrad Monastery you could find seven lexicons with limited vocabulary of Latin, German, Biblical Hebrew and Greek. In this Library they are also six grammatical and and syntactical handbooks. These books mostly apply attention to morphology of Latin language but frequently are accompanied by syntactical chapters. It is possible to find between these books Hebrew grammar, bilingual Latin-German workbook and interesting reading-book, which was mostly compiled of old classical texts for example Ab Urbe Condita by Titus Livius, Aeneis by or De Oratore, by Marcus Tulius Cicero. Pictorial supplements bring title pages mentioned books.

Keywords: Latin, German, Czech, Hebrew, Greek, dictionary, textbook.

Mgr. Martina Smolová (*1985)
Vystudovala obor Pomocné vědy historické na FF MU. V současné době studuje Latinský jazyk a literaturu a od roku 2012 působí na projektu ***NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén.***